

A „tél” kulcsszó szerepe néhány
Krúdy-regényben

Nagy László írja Krúdyról: „Nem járt még a hazában ilyen csodahajó. Ilyen láthatatlan ácsolatú, mert nyír-fátyolos, mert nyárleveles. Ecetfapirulással bukik át a télbe...” (Nagy László: Versben bujdosó, 1973. Bp., 16). A Krúdy-szavak intarziászerűen simulnak ezekbe a versmondatokba. A költő ráérezett a század nagy magányosának és a természetnek a kapcsolatára. Írásomban ennek a nagy témának csupán egyik részkérdésére térek ki. Az évszakok (hónapok) és az emberi világ kapcsolatára Krúdy művészetében. A Nyugatosok lírájában, prózájában különböző stílusirányzatok hatására — szimbolizmus, impresszionizmus, naturalizmus — rendkívül gazdag az a képi világ, amely erre a viszonyra épít, épül. A Krúdyé mind eszmeiségben, mind jelképteremtésben az Ady Endrééhez áll közel. Természetesen egészen más is. Nemcsak műnembeli kérdésben, hanem látásmódjában is. Sok jellemzőben felismerhetők Krúdyban a másik két stílusirányzatnak és nagy képviselőiknek képfomálásai, stílussajátosságai. Ezeket is ötvözi az író. A kor levegőjében tehát benne volt az évszak-konvenció alkalmazása különféle hangulatok, gondolatok, érzelmek kifejezésére. Krúdy ezekhez csatlakozott. De élettapasztalatai, ihletforrásai, alkotó módszerbeli különlegességei alapján új módon alkalmazta őket (ti. az évszakokat) életművében.

Az évszakok mint stílusforma a legrégebbi műalkotásokban is megjelennek már. Gyakran megfigyelhető, hogy egy-egy korszak művészei visszanyúlnak formateremtő elveik kialakításakor az emberiség kultúrtörténetének régi eszköztárához. S ugyanezt a képi elemet különbözőképpen építik be saját stílusukba. Ez történhetett a XX. században is. A festészet, zenét vallatva is hasonló eredményre jutunk. Jelen esetben a Krúdy-stílust ebből a szempontból még erősen befolyásolta, hogy a romantikusoktól indult, többek között: Byron, Puskin, Turgenyev, Jókai voltak rá hatással. Azok, akik az évszakoknak az emberi életben különleges szerepet tulajdonítottak. A természet és a társadalom két hatalmas szerkezetének metszéspontjában álló ember szenvedélyei érdekelték őket. S ezek ábrá-

zolásához hívták segítségül a tavasz, nyár, őszi és tél képeit. Krúdy beolvasztotta stílusába az orosz hófödte síkságok emberének és a különös kalandos utazásokat kedvelő angoloknak élményvilágát is. És — különösen mikszáthi korszakában — a palóc vidék igazi földesurának a színei is továbbélnek benne.

A Krúdy-műveket olvasva azt kutattam, hogy mi az oka a Krúdy-művekben az évszakok nagymérvű dominanciájának. S végiggondolva Ady jelképeit, Kosztolányi verseit, prózáját, Babits, Juhász, Tóth impresszionizmusát, Reviczky, Bródy műveit, illetve más századvégi alkotókat, azt állapíthattam meg, hogy bár vannak hasonló nyelvi jegyeik, de Krúdynál egészen más összetevőkből adódik a forrás, és más szerepük van az évszakoknak. Többek között ez lesz egyik alkotója a különleges, képzettársításon alapuló regényszerkezeteknek. És ez teszi lehetővé, hogy megformálhassa alakváltozatait. A stílusával való foglalkozás által is bepillantunk valóságsszemléletének, egyéniségének mélyebb rétegeibe, alkotóműhelyének titkaiba, s támpontot is kapunk az életmű irodalomtörténeti elhelyezéséhez. (Természetesen a következtetések kialakításához az irodalomtörténeti megállapítások is döntöek.)

Stílusművészetből tehát csak az évszakok megnevezésének funkcióját elemzem. Az ebbe a fogalomkörbe tartozó szavakat jelentőseknek érzem, bár ezzel a többi jellegzetességét sem akarom, s nem is tudom megtagadni. Kutatásom alapmetodikáját a francia nyelvész Guiraud munkásságából vettem. Ő foglalkozott a kulcsszó és a jellemző (a mot de clé és a mot de caractérisation) fogalmával. Francia századvégi költők stíluszajátosságait elemezte. (Baudelaire, Verlaine, Valéry stb.)

Az évszakok és az ezekkel társítható szavak fogalomkörét Krúdy műveiben egyik „kulcsszónak” érzem, s dolgozatommal ezt szeretném bebizonyítani. A kulcsszót a guiraud-i értelemben használom: „... mot de clé ... un mot, qui se distingue non par sa fréquence absolue mais par sa fréquence relative, par l'emploi que l'auteur en fait par rapport à l'usage courant.” (Langage et versification d'après l'oeuvre de Paul Valéry par P. Guiraud. Paris, 1953. 155). De természetesen anyagomnak megfelelően alakítom a francia nyelvész megállapítását és terminus technicusait. Olyan szókészlet-résznek látom az „évszakokat”, s ezen belül főként a télre vonatkozó szavakat, amely képviselheti az egészet: fókusza lehet az életműre jellemző egyéb szóhasználatnak.

Részletesen Az útitárs (1918) és a Napraforgó (1918) regények vizsgálatát végeztem el. Néhány lényeges szempont miatt kitérek még dolgozatomban a Kleofásné kakasa (1919), ill. az Asszonyosságok díja (1919) című művekre.

I.

Célomnak megfelelően először a regények indításában és a jellemek bemutatásában figyeltem meg a kulcsszavakat. Úgy látom, hogy a kiválasztott regények bevezetésében az évszakoknak sajátos szerepe van: (esetenként) más és más funkciót töltenek be.

Az útitársban (Bp., 1975., a lapszámok erre a kiadásra vonatkoznak az idézetek után) az alaptónust adják, és a szereplők belső világának jelzésére szolgálnak.

„Dércsipte időszak”, „hervadó, hűvös nyár” köszöntött a főhősre (465). A vonaton utazik és az elbeszélő benne különleges útitársra talál, aki régi kisvárosi kalandját meséli el neki. Megtudjuk, hogy életének szerencsétlen időszaka ért véget: 77 évig tartó nyugalmat szerzett; mesei szám, mesei hangulat.

Az idő múlását az elbeszélő belső monológjában az évszakok érzékelik: „tavasz lett”, „tél lett” (466). Miközben halad a vonat, az útitárs egyre inkább belemelegszik történetének elmondásába, a hallgató reflexióit Krúdy zárójelbe teszi. Kettőjük jellemzésében felsejlik Krúdy sajátos látásmódja: az alakváltozat megteremtése. Ezt már a cím kettős jelentésében is fellelhetjük: végeredményben más szempontból véve mindketten egymás útitársai. Koruk azonos: 40 évesek. (Krúdy is ennyi a regény születésének időpontjában.) Hallgató és mesélő egyaránt egyes szám első személyben beszél. Hasonló élményeket élnek, éltek át, amint ez a szakvából kitűnik. Mindkettőjük lelkiállapotához az éjszaka illik. Néhány példa:

A beszélő:

- Az éj tele volt balsejtelmekkel — (463)
- Néha-néha nagyon szerencsétlen napjaim voltak — (463)

A hallgató:

- A fák megannyi szoknyás kísértetek... (463).
- Utolért az eső, mint a bánat... (463)

Ezek a jelzések azt sugallják tehát, hogy a „beszélgetés”-ben — a hosszú utazás során — hallgató és beszélő ugyanaz is lehet. Nem képviselnek különböző álláspontokat, hanem a „lírai alany”, azaz az író kettősségét fejezik ki. Ezt bizonyítja az is, hogy lassan eltűnik az író-hallgató kettős alakja. Az útitárs veszi át a főszólamot akkor, amikor a múlt eseményei érzelmileg a legjobban előtűnnek az emlékezetből: már nincs is tekintettel a másikra. A vele történt eseményekre való visszaemlékezés olyan intenzív, hogy minden másról elfelejtkezik. A főszólamban a beszélő története lesz a domináns.

X. kisvárosban először is a férfi lakást keres, *télidőben* (467); kedvére valót talál: „Igen így gondoltam, a vékony lábú székek *télen* is vászontakaróval vannak behúzva, mintha valami igen nagy ünnepélyre várna évtizedek óta a bútorzat.” (469). „... *Januárius* első napjait mutatta a kalendáriom” (470). Hartvignéval, a lakásadóval bensőséges hangulatban a *karácsonyfa* díszeit nézegetik, s a férfiban „mérhetetlen vágy” ébred „a tiszta házias élet, a *fehérlábú* feleség, a dunnameleg *téli éjszakák* és a göndör fürtű gyermekek iránt” (473).

Ha egy piros farsangi bál közben történnek meg a dolgok későbbi szólásadónőjével, Hartvignéval, nem csodálkozik: „Ámde akkor fénylő *téli délelőtt* volt... s bármely percben megszólalhatnak... a harangok” (474). Ellentétet érzünk a megfogalmazásban. *Piros* szín kerül a farsangi bál elé — bár ez is télen van, de a mulatsághoz jobban illik. A fénylő téli délelőttől viszont természetes a *fehér* szín.

A *tél* másik jelentése is megjelenik: a vágyat jelképezi a tisztaság, a rendezett családi élet után (l. az írói életélményt, ekkor házasodott.)

Az első 5 részben is a *fehér* a domináns: 18 ízben fordul elő az *ezüst*, *arany*, *piros*, *barna*, *kék*, *barackszínű* stb. egy-egy megjelenésével szemben. A hónap nevének említése is fontos: a *januárius első napjai* a regény belső idejét mutatják. A későbbiek során is számtalan pontos, igaz, csak közvetett utalás történik az időre: az egyik szereplő neve Genovéva — utánanézttem, névnapja: január 3.; *Vízkereszt*, a műben így jelenik meg „ünnepnap” — január 6.; *Szent Antal* napján gyónik meg Eszténa (január 17.); *Szent Ágnes* napján szeretne a férfié lenni (január 21.). Tehát az egész történet januárban játszódik és körülbelül húsz napig tart. Igazolja következtetésemet az is, hogy a fejezetek száma húsz. Január az új év első hónapja, a kezdet. A regényben a két szereplő abban is meg egyezik, hogy új életet akarnak kezdeni. A téli hónap neve tehát jelképesen is érthető. A kalendáriumhoz való ragaszkodás és a hold többszöri említése bizonyosan azzal is összefügg, hogy Krúdy ekkor írta álmoskönyvét, amelyben a hónapoknak, a napoknak különös jelentést tulajdonít.

A cselekmény tehát az elbeszélés múlt-síkján időrendben halad. Akkor kezdődött egy új fejezete a főhős életének. Boldog. Jó érzését a téli tájjaival bizonyítja Krúdy. A kocsmában: „Az ételek ízlettek, a *hó* gyönyörűen *fehérlett* az ablakon át... boldog emberek ropogtatták a *havat* a gyalogjárón, fiatalnak éreztem magam” (477).

A Hartvignéval való „áldozás” azonban később nem elégíti ki. Ezt mutatják a következő mondatok: A helybeli fényképész kirakatában meglátja Hartvigné képét. Egyszerű *nyári ruhában* ült egy széken (477). Az évszakváltás szinte eltávolítja az asszony alakját. A férfiban az elhidegülést így is jelzi a stílus: „A régi *téli* kendők között hirtelen, mint egy déli

jelenés, feltűnt Hartvigné... Mintha kancsalított volna a két szemebogara, mintha kotkodácsolt volna a hangja” (480).

Ismét más jelentése van a télnek Hartvigné hangulatában. Az asszonyon a magány lesz úrrá: „A fehér kendőt keblére teríti, hogy bele ne haraphasson a téli éj farkasfoga” (479). A metaforizált téli éjszaka a félelmet fejezi ki. Az események a 6. részben sejtetik, esni fog a hó, és hogy az útitárs olyan lányra talál majd, aki még tiszta, s akivel így részese lehet egy mély és igaz érzelemnek. (Olga — a Hartvigné utáni lány, Genovéva, az özvegyasszony csak a pillanatnyi vágy oldói.) Ezt a lassú közeledést az Igazihoz, a vele való egyesülésre való felkészülést a havazás mint háttér így jelzi:

— „A hollók magasan szálltak, havazás lesz” (480).

A Napraforgó (Bp., 1978.) egyidőben született Az útitárssal. Feltűnő a tél és az ezzel kapcsolatos szavak előfordulása az indító fejezetekben. A funkciójuk azonos is — helyzet, lelkiállapot festése —, eltérő is az előzőtől. A tél, a hó, a fehér szín és az ehhez az évszakhoz valamilyen jelentéskörbe tartozó szavak gyakoriságát szembeállíthatjuk a többivel. Tíz oldalon egyszer vagy kétszer fordul elő a tavasz, illetve az ős, és az ezzel kapcsolatos színek, szavak jelentésudvara elenyésző. Ugyanezek az oldalakon a tél, ill. téli tizenegyszer, a hó, havazik, behavazott kifejezések tizenkétszer, ezzel kapcsolatos összetett szavak (hófúttá, hőember, hőesés, hókabát, hóújj) kilencszer fordulnak elő. A fehér szín is „uralkodik” természetesen, s nemcsak a tájfestésben, hanem a nőalakra vonatkozóan is: krétafehér; fekete-fehér ruhában járt. A többi kifejezések, ha közvetve is, de szintén kapcsolódnak ide: friss fagyos illat; csikorgó hideg (finom szinesztéziák); december, karácsony (akár Az útitársban). Csak a legfontosabbakat említettem, de ezek is igazoló jellegűek. A regényidő hangulatát, a környezetet és a két főhős, Evelin és Álmos Andor bemutatását valósítja meg velük az író.

Más „lelki tájakat” rajzolnak elénk a szerkezetek, mint Az útitársban. Található ugyan egyezés is, de a hozzájuk fűződő szövegekörnyezet megváltoztatja a kulcsfogalomkör eddig megismert jelentését. A Napraforgó eltérő szóhangulatának okát az írói szándék világítja meg. A háttér itt nem egy X. kisváros, mint Az útitársban, hanem az írónak olyan sokat jelentő Nyírség. Ez az egyik összetevője annak, hogy bár az évszak és a vele kapcsolatos kifejezések között van hasonlóság, mégis más lesz a Napraforgó világa.

A halálba hanyatló nyírségi dzsentrivilágtól búcsúzik az író. Itt halálhangulat uralkodik. A hó és a tél ezt is kifejezi, de nemcsak ezt. A búcsúzás lírai, az érzelmi azonosulással enyhíti az író az elmúlást.

A Napraforgó I. fejezetének évszaka tehát a tél, hónapja december, napszaka éjféli. Jellemző színe a fehér. Az évszakok a főhősnő, Evelin

(a Nyírségben született, nemesi származású) alakját, jellemét rajzolják elénk, de legteljesebben titkos vágyait álmait, belső szorongását.

— Azt mondja magáról: „Én *tavaszi nő* vagyok.” Az álmai, vágyai azonban a télhez kötik. A környezetrajzban, a leírásokban láttatja Krúdy őt igazán: „Evelin reggelig ült az ablak mellett” (9). Az ő szemével figyeljük meg, hogyan jön be a hajnal Pestre: „mint a tej a falvakból, mint az iskolába menő gyerekek, akiknek a sapkáját a messzi gyaloglásban belepte a *hó*” (9).

Evelin eddig Pesten élt. Ott figyelte a havat. Most hazautazik a Nyírségbe, Bujdosra. A tél jelentése a térváltás hatására megváltozik: „Itt *becsületes tél* volt. Mindennap *havazott*, mint az Óperencián. A tiszai kertek, a nádak, erek, kigyósok eltemetkeznek a természet *téli szakában*, mint a pogányokkal a szerelmes nők. Állt a táj, mint egy álom. Magyarország aludt itt a boldogok, az igénytelenek, a szegények csöndességével. Az északkeleti vasúti vonal eltűnik a *hó alatt*... a személyvonat *zúzmarás* ablakai mögött idegen, ismeretlen célú emberek utaznak” (10).

Evelin, a főhősnő a maga finomságával, szépségével, titokzatos jelekre figyelő érzékeny lelkével az őrzője marad a nyírségi világnak. A neve is beszélő: Nyírjesi Evelin. Hűséges, képes tartós érzelmekre. A lány megérzi kedvesének jövetelét: „Lábnyomokat látott a *hóban*, a kertben” (19). „Még mindig gyengéden *havazott*, és a nyomok eltűnedezőben voltak, mint az emlékek” (19). Evelin „*lehajolt*” és megcsókolta a *havat* ott, ahol az éjjeli vendég lába érte” (19). Ez az epizód az első fejezetben azt mutatja, hogy a hó az emlékek őrzésére is lehet jelkép. A konkrét havas tájban a lánnyal együtt éljük át azt a szerelmet, amelyik már emlékké halványult, az idő múlása miatt, de amelyik még mindig él mélyen a szívben. Délután levelet hozott Evelinnek a posta. Egy szál fagyos rozmaring volt benne. „Csodálatos, friss, *fagyos illat* terjedt el az Evelin szobájában, akár az újrakezdődő élet” (10).

A szeretett férfi küldte a virágot. (Az útitársban is majdnem azonos mondatfűzés fejezi ki Pálfi Péter vágyát. Talán itt is Krúdy tudatalatti kívánsága fejeződik ki a családi élet nyugalma iránt? Bár furcsa, hogy mindkét regényben beteljesületlen lesz a szerelem. Krúdy életében pedig éppen most érkezett el a beteljesülés.)

Az író stílusa közvetíti a táj iránti szeretetet. A megszemélyesített tél — jelzője minősít is, „becsületes” — értéktelítettségét a szövegben a mesei Óperencia szó mind hangalakkal, mind jelentéstartalommal megerősíti. A tételmondat az álom fogalmát társítja hozzá: a táj maradandóságát, téli szépségét az író az álomhoz hasonlítja. A következő mondatok később megerősítik ezt a tudattartalmat:

„Bujdoson állt az élet, *mint egy hőember*, az udvar sarkában” (11). „A *havas* ablakok halkán, nyugodtan néztek a tájra” (11). — Akár Az útitárs-

ban: „A karácsonynak és az új esztendőnek illata itt elandalító” (14). „A hófödte táj szikrázott belső csillagoktól” (14). „Boldog téli éjjel volt” (14). Evelin itt született és itt volt boldog.

Az irodalomtörténet is felhívja a figyelmünket Krúdy álomvilágára. Az *álmom* szó itt is, más nagy regényeiben is, szervezőeleme a regénynek. Jelentésstruktúrája sokrétű, akár a tél és többször össze is függ vele.

II.

A két regény — Az útitárs és a Napraforgó — további részeiben még jelentősebb lesz az elemzett évszak szerepe. Két táblázat segítségével mutatom be a szó szerepét az eseményekkel párhuzamosan.

Az útitársban:

Az egyes részek, ill. fejezetek	4.	6.	10.	13.	15.	17.	18.	20.
A természet jelenléte	A hó... fehér lett	Havazás lesz	Havazik	Az ablakokra ráfagy a hó	Megállott az árnyék a kéklő havon	A hóesés megindult; Sűrűn havazott	A hóesésbe repült a lány	A hótömegek alatt meglapultak a házikók. Az utcákat belepte a hó
Az események ezekkel (hó, havazás stb.) párhuzamosak	Boldogság kifejezése	A hollók magasan szálltak. Előjelek	Eszte-nát meglátja a főhős és szerelmes lesz	Eszte-na története	A kriptában: szorongásos együtt-lét	A férfi Eszte-nát várja találkozásra Rien-zinél	Eszte-na öngyilkos lesz	Pálfi Pál-ként utazik el Pálfi Péter.

A Napraforgóban összefüggés fedezhető fel az évszakok váltakozása és a hősök élettörténete között:

FEJEZETEK	TÉR	IDŐ	HŐSÖK	NAPSZAKOK
I.	PEST BUJDOS	TÉL HÓ TÉL HÓ	EVELIN ANDOR	ÉJFÉL (HOLD) NAPPAL ÉJSZAKA (HOLD)
II.	SZIGETSÉG A TISZÁN	TÉL	ANDOR ÉLET- TÖRTÉNETE	REGGELTŐL ESTIG ÉJSZAKA
III.	PEST		KÁLMÁN ÉLET- TÖRTÉNETE	NAPPAL ÉJSZAKA
IV.	PEST BUJDOS	TAVASZ- KEZDET	MALVIN ÉLET- TÖRTÉNETE PISTOLI ÉLET- TÖRTÉNETE	(HOLD) ÉJSZAKA
V.	SZIGETSÉG A TISZÁN	TAVASZO- DOTT	ANDOR	
VI.	BUJDOS PISTOLI HÁZA	TAVASZ ÁRAD SZÉT	KÁLMÁN PISTOLI	BEALKONYO- DOTT ÉJ
VII.	PISTOLI HÁZA		EVELIN MALVIN	(HOLD) ALKONY
VIII.	UTAZÁS NYÍRSÉGBEN	MÁJUS MÁRIA- BÚCSÚ PÓCSRA	PISTOLI	ALKONY
IX.	PISTOLI HÁZA	MÁJUS	PISTOLI	
X.	PISTOLI HÁZA	NYÁR	PISTOLI	ÉJJEL
XI.	BUJDOS	ŐSZ FELKÉSZÜ- LÉS A TÉLRE	EVELIN ANDOR	

Az útitársban a főhőst annyira lefoglalják gondolatai, hogy a külső világot észre sem veszi: — „Csak jó darab idő múlva vettem észre, hogy *havazik*... és a *hóesésen* át halott arcával a hold bámul le a városkára”

(493). A megszemélyesített hold elősegíti a tragikus végkifejlet hangulatát. Egyelőre azonban a találkozás izgalmát fejezi ki a természet: — „A hőésés megindult és a házak oly ünnepélyesen felöltöztek, mintha ismét *karácsonyt* várnának” (515). — „Olyan sűrűn *havazott*, hogy az utca túlsó oldala függöny mögé rejtkezdedt, midőn tiszteletemet tettem Rienzi aszszonynál” (516). (Itt adtak találkozót Esztenával.) A tragédiát nemcsak a 10. részben megjelenő halott arcú hold, hanem az ebben a részben (17) található különleges jelzős szerkezet is kifejezi: *reménytelen havazás*. A szokatlan jelző a természeti jelenség előtt feszültséget kelt bennünk. Itt már érezzük, hogy akadály fog gördülni a két szerelmes útjába. Ezt még az a tételmondatszerű megállapítás is aláhúzza, amely végül is „pontot” tesz az események végére: a harmadik részben levő kifejezéssel el-lentétben: „... fiatalnak éreztem magam”, itt ez hangzik el: „Akkor éreztem, hogy már öregember vagyok” (518). Ami ezután történik tehát, azt már sejtette előbb az író.

Ez más esetben is észlelhető a regényben. Az események, a leírások nemcsak az adott helyen és időben fontosak, igazi értelmüket a mű szerkezeti egészében leljük meg: a szobabelső leírása a lélektani tetőponton nyeri el igazi jelentését. A szobának — ahol Esztenát várja — egyik ablaka a *behavazott* udvarra nyílt, míg a másik, amelyre mindig rá volt borítva a fatábla, az *utcára mutatott* (516). Rossz érzés lesz úrrá a férfin: „most olcsó kiscipők keresik errefelé az utat a külváros *havában*” (517). Negyvenesztendő és fél a következménytől: Esztena megérkezik. Szeretné elküldeni, hogy menjen vissza alvó babáihoz és a *havas háztetőn* üldögélő verebekhez (519). De nem teszi.

A nő letelepszik a lábához és együtt üldögélnek talán hét esztendőig (!). S akkor az udvar felőli ablak párkányán egy „felejthetetlen” öregasszony jelenik meg. A másik ablakpárkányra Esztena ugrik: „Elmegyek, mert itt az anyám” (522). Még egyszer bocsánatot kért a mosolyával, „és az ablakpárkányról a *hőésésbe repült*. Mire kihajoltam az ablakon, Esztena már elérte a földet, amelyet *vastagon fedett be a hó*” (522). A lány a folyóhoz szaladt, ahol öngyilkos lett.

Feltűnő a *téli* jelző gyakorisága a 13. résztől a befejezésig. A feszültség erősödésének, illetve a megoldásnak is lehet kifejezője. Vannak olyan mondatfűzések, amelyek ritmusukkal szinte a szabadvers lüktetését keltik bennünk: A hó, a tél a magányt és a halált idézi. „Mi lehet az, ami az életet tartja az emberekben, hogy a magányos, bús *téli estéket* végigéljük, midőn az ablakokra ráfagy a *hó*, a sötétség a sírok setétje, az ágy hasonlít a koporsóhoz és csak fekszik az ember álomtalanul, fogát csikorogtatva, mert *egy téli álmát alvó légy* pottyant a plafonról az orrára...” „...keserves hosszú *téli éjszaka*...” (418). „Hosszú a *téli este* s iszonyatos a magány” (500).

A férfit Esztena (15 éves) kiviszi a temetőbe, amelyet télen is mindig felkeres. Itt és a közös sétákon kapcsolódik össze kettőjük sorsa. A kriptában ülnek, amikor felfigyelnek a lépésekre: „A *fagyos téli földön* pontosan hangzottak a lépések... A kriptá bejárata előtt egy percre megállott az árnyék a *kéklő havon*” (500). Az árnyék szerelmük egyik ellenzője.

Krúdy a nyelvi jelek, (szavak, szerkezetek) elhelyezésével szerkeszti egésszé mondandóját. Láttuk már ennek nem egy példáját. Most ismét csupán egy egészen kis jelenségre mutatok rá. A kriptában együtt beszélget a főhős és Esztena. Az előbbi nevét fokozatosan tudtuk meg: a 8. részben annyit: Péter; a 16.-ban a kriptában Pálfi Pál fekszik és itt értesít az író bennünket, hogy főhőse is Pálfi. A befejezésben (20.) viszont azt kiabálják: „Fogják meg Pálfi Pált!” A Krúdy-írás már az elején felkészít a meseszerűsége: a hetes, hetvenhetes számmal. Jelképesen lehet itt is arra gondolnunk, hogy örökre él majd az útítárs emléke a kriptában. Ott, ahol a lány megigérte, hogy az övé lesz. Ahol Pálfi Pál fekszik. A reális időben elutazik Pálfi Péter, sohasem tér ide vissza, de az irreálisban itt marad, együtt hal meg a lánnyal. S ezt az író a kettős névvel fejezi ki: „Majd a *téli éjszaka* függönye mögül a kalauzok *befagyott torka* kiáltotta a ... jelszavakat. A *havas kerekék* csikorogni kezdtek ... Fogják meg Pálfi Pált. Miatta ugrott be a lékbe egy lány” (525) — zárul a mű.

A Napraforgó időszerkezete az évszakok váltakozásával alakul ki. A tél elmúltával „erőszakosan tavaszodott”. A nyár és az ősz is feltűnik. Bizonyítva, hogy az író azt az évszakot építi be és pontosan ott a művébe, amelyiket hőseinek sorsában, lelki világának kifejezésében lényegesnek érez. A befejezésben ismét a tél uralkodik. Evelint a pesti gög, a *pesti tél* elvitte egy darab időre e tájról, de visszajött és a nyírségiek szívükre ölelték. Az utolsó fejezetben levő mondat Krúdy mesteri szerkesztésére **vall: visszatér az első fejezet első képsorához térben és időben.** Az évszakok adják tehát a regényvilág belső logikáját. A befejezésben a kulcsfogalom ismét Evelin köré szerveződik, s itt világosodik meg a cím (Napraforgó) egyik jele képe is: „Olyan volt *ez a nyár*, amelynek naplójában bizvást *fehéren* maradhatnak a lapok... a varjú károgja majd *télire* a néma *fehér mezőkön*, az agarászok elnyargalnak vele *rőt őszben*: ki volt boldogtalan ezen a tájon? Kinek az élete fordult napraforgó módjára a boldogság napja felé, s kinek konyult le idő előtt bús feje a *tavaszi viharokban?*” (175).

Álmos Andor látogatja meg ismét Evelint, mint az első fejezetben. Tanácsaiból idézek:

„Sok reparálni való volna itt, mielőtt *beköszönt a tél.*”

„*Hosszú telet* jósolnak az öregemberek, s te (ti. Evelin) még nem fűrészelttéltél fát” ... „A rózsafáidra tétess szalmabundát” (175).

„Majd mindennek utánanézek, mielőtt rád köszönt *a tél*” (176).

A *tél* szó előbb konkrét értelemben, majd metaforikusan jelenik meg. Talán Evelin halálát is jelzi. Álmos Andor javaslata egyben a regény záróképe. Metaforikusan összegezi a nyírségi értékek pusztulásán érzett fájdalmat. A címbeli *napraforgó* itt újabb jelentéssel bővül: ezt az értékvesztett világot jelképezi. Az évszakok körforgása a regényszerkezetben ad valamilyen reményt. Halvány, távoli reménysugárt: mind Evelinnek, mind a nyírségi világnak. „— Várjuk meg a *telet*. Az elsőt, a másodikat, a harmadikat... Emlékeinket eltemetjük, a meleg kályha mellett nyugodalmasan üldögélünk... mondja Andor.

— Én várni fogok. [Így Evelin.]

— A bolond élet csak rohanjon mások országútjain, mi a napraforgókat nézegetjük, (a cím megjelenése konkrét jelentésben!), hogyan nyílnak, növekednek, hervadnak. Daliák voltak még nemrég, de most *őszidőben* háztetőt fednek velük” (177).

A cselekményben a hősök fokozatosan lépnek elő a könyv lapjain. A vizsgált évszakkal összefügg megjelenésük. Az író maga alkotta világában szigorú törvények uralkodnak a szerkesztést illetően. A hősök felbukkanását már az előző részekben sejteti. Módszeréről — az előkészítés jellege — Az útitárs elemzésekor szóltam. Álmoszigetről lóháton jött át a „*befagyott Tiszán*” kis- és nagyálmosi Álmos Andor (11). Nemesi származására büszke, családjá történetének hosszú oldalakat szentel az író. Fontos a kora: negyven esztendő (!).

Egy szigetre költözött ki, a Tisza kanyarulatai között. Kőfállal vonta körül a házát az emberek és a *tavaszi vizek* elől. Az íróval tehát nemcsak a kora köti össze (említettem, Az útitárs hőséne kora is ennyi), hanem a *sziget* szó is utalhat arra, hogy a mű a Margitszigeten keletkezik. Élményháttere az írói életrajzban hasonló, mint Az útitárséban. Álmos jellemzését így vezeti be Krúdy: „Egy láncszem volt ama régi urak generációjából, akik a maguk mulattatására megtanultak könyvből franciául vagy angolul a *hosszú teleken*” (11). Az évszak itt konkrét értelemben szerepel. Ennek a férfinak a bemutatásakor a tél mellett a tavasz is, ősz is szerepet kap a szógyakoriségben. Csak sejteti az ember, hogy a most (1918!) szerelmes Krúdy, az új életet kezdő, tudat alatt, ösztönösen, vagy talán *nagyonis* tudatosan a tavasszal is körülveszi itteni rezonőrjét. Aki, mint ő, *őszi ember* is (Krúdy októberben született!). Úgy vélem, itt is alakváltozatról — alteregóról — van szó.

A többi hősök közül csupán Pistolival foglalkozom részletesebben, mert szerepét fontosnak tartom. Pistoli minden alakhoz kapcsolódik. Ő az „*időből kiesett dzsentrí*”; halála, búcsú-utazásai, újraélédeése mutatja (nemcsak itt, hanem más regényekben is — Kleofásné kakasa például), hogy az egész Krúdy-életműben kulcsfigura. Akár Balzac, Krúdy is létrehozza

a maga regényfolyamatában a visszatérő hősök alakját (Szindbád, Rezeda, Alvinczy, Pistoli stb.). Balzac joggal adhatta életművének az Emberi Színjáték címet, és Krúdy? Európai mértékkel kell mérnünk őt. Regényei gazdag képet adnak a még tizenkilencedik századi és a már huszadik századi magyar emberekről. Sajátosan egyéni látásmóddal, írói módszerrel. Talán úgy lehetne ezt az életművet jellemezni egy címmel: A századvég és a századelő Színjátéka.

Tavaszi délután egy kis padon foglal helyet egymás mellett Evelin és Végsőhelyi Kálmán. Pistoli lesi meg őket. Azt sajnálta, hogy Végsőhelyi egyetlen egyszer sem térdepelt le, „csak szünet nélkül flótázott” (129). Döbbenet veszi tudomásul azt is egy másik alkalommal, hogy nemcsak Evelint, hanem Maszkerádi kisasszonyt is fogadja Kálmán. És nemcsak a padon! Lelkiállapotát, erkölcsi felháborodását az író úgy érzékelteti: „Az öngyilkosság mezitláb haladt a *havon*, csavargott háza körül, mint egy tolakodó kéregető” (131). A *hó* szó megjelenése azért furcsa, mert a tavaszi képhez nem illik. Gyanítható, hogy a hó újabb feltűnése ismét más jelentéstartalom hordozására jó. Az elvonatkoztatás szintjén alakul költői képpé. Más művekben a hó és az öngyilkosság kapcsolata még erősebb (Az útitárs, Asszonyosságok díja). A hóhoz tehát nemcsak itt társítja Krúdy az öngyilkosságot, a halálnemeknek ezt az egyik sajátos fajtáját. Megfigyeltem, hogy szinte minden Krúdy-regényben központi gondolat az öngyilkosság (A hét bagoly — a befagyott Duna, tél).

Meseszerűen szervezi Pistoli életét az író. Érződik, hogy kedveli is ezt a különleges figurát.

Tavasszal jelenik meg, „holdas dalok” kíséretében. De meg kell halnia: „A következő *télen* legfeljebb a falra írja fel a nők kiszámíthatatlanságát” (169), mert a kalendárium nem bírja el. Még május van, alkonyat — az eső a termékenység himnusza lesz. Pistoli végrendelkezik. Egyik szereplőjét így vigasztalja: „Lábad még *havas*, a vénség vágylehűtő görcsei nem mutatkoznak lábszáraidon” (146). Éjfélre vált az idő. Elérkezett Pistoli halála és a temetése: „Az asszonyok egymásba kapaszkodtak. Hajladoztak, bomladoztak, repkedtek, mint az őszi napraforgók” (172). A regény címének ez a kép új jelentést ad. A halotti tánc — requiem a régi szeretőért.

III.

A Napraforgó három hőse, Rizuljet, Pistoli, Kakuk „él” tovább a Kleofásné kakasa (Bp., 1978.) című kisregényben. A hat részből álló műből csupán azokat a részeket elemzem, amelyek a témához, a vizsgált kulcsfogalomhoz tartoznak. A szerkezetet itt is az idő tartja össze. A beillesztett hosszú mese időrendje belesimul a fő történetbe. A reális jelenidő: tavasz. A befejezésben is annak kellene lennie, de hirtelen télre vált. Így

lesz teljes a meseszerűség. A kerettörténet egy nagyobb négyszöggel modellezhető, az elbeszélés ideje egy kisebbel.

TAVASZ (I. II. III.)

PISTOLI MEGÉRKEZIK

A KOCSMA A TELET IDÉZI BENNE (IV.)

ÉJJEL egy asszonyság
EGY TÖRTÉNETET
MOND EL. (V.)
A belső ideje a műnek
tavasztól télig tart.

ŐSZ 1 éjjel alatt (VI.)

HIRTELEN ÉVSZAKVÁLTÁS

TÉL (VI.)

PISTOLI MENNI

KÉSZÜL

PISTOLI ELMEGY

A múltbeli *téli kép* kezd (191) és *egy meseszerű tél* zár (226). Az első részben megtudjuk, hogy Pistoli „visszatért a másvilágról”. Találkozik Rizuljet asszonysággal. De el is válnak. Pistoli „második élettörténete” akkor kezdődött, amikor Kleofásnének ellopták a kakasát. Részletezve: „*Egy tavaszi este* vándorcigányok vonultak el a környéken” (187). „A gyanú rájuk terelődik. Pistoli elindul a cigányok után: újhold van, éjjel, tar lombok, szél. Megáll az Ingerli csárdánál. „Pistoli ledobta magát a kocsmapadra, tétován járatta szemét a csárda füstös gerendáin . . . amelyeken hajdanán, *téli estéken* a *kavargó havat*, a pislogó napot, a másik világot lehetett látni a kocsmaszoba melegéből” (191). A tél és a hó itt a múltat idézi. Kakuk, a régi „cimborá” „szürke és mogorva volt, mint a *téli fergeteg*” (191). A jellemzés eszköze a téli időjárás. A történetben egy újabb történet veszi kezdetét éjjel egy asszonyságról, akit Kakuk a kocsmában rejteget. Ebben a történetben a hársfa májusi pihéje száll (195). S nyári este (uo.) folytatódik az eseménysor. A hősnő menekülés közben kiugrik az ablakon (196); 15 éves (lásd Az útítárs); pócsi búcsú (Napraforgó). „Augustus vége volt” (201). „Ez volt az utolsó búcsú Pócson. Mindenki hazamehet a falujába a *hosszú télre*” (202). Az utolsó búcsú szeptember 8. „Az egész őszt Szirákinál töltöttem” (204). A lányok „már korán tisztában vannak a hajnali misék [december — roraté] rejtelseivel, midőn még setét a *téli hajnal*, . . . amidőn a háztetőkön *szürkén* kéklenni kezd a hó . . .” (208). „Az elbeszélés alatt odakünn hajnalodott” (225).

Kleofásné kakasa meglett, Pistoli felfogadja magához az asszonyságot.

A VI. rész őszi időjárásról (226) szól. Pistolival különös dolgok történnek. Míg odabenn mulatott, elkötötték a lovát, de nem ezen csodálkozik. „Ellenben igen meglepte az időjárásnak a fordulata. Szeles, holdvilágos fantomokkal megtelt *tavaszej* volt, amikor a vendégfogadóba befordult, most pedig ködös, deres, borízú hajú *őszi nap* van . . .” (226). Az asszony-ság eltűnt. „. . . folytatta útját Pistoli az úton, amelyen a keréknyomot *megtapogatta a fagy*. Mintha erre járt volna *éjszaka Tél*, és bocskorának nyoma *megfagyott az országúton*” (226). Hazatér. A nagybetűs Tél, a halál, a szorongás, a varázslás megszemélyesített jelképe egyaránt lehet.

IV.

Az Asszony-ságok díjában (Bp., 1978.) a sok szereplő közül és bonyolult eseménysorokból főszólamként Henrik és Natália története emelkedik ki. Számtalanszor eszünkbe juttatva Goethe Faustjának első részéből a tisztaság és a házasságon kívüli szerelem (gyerek) nagy konfliktusát. A szülésre való készülés átível az egész művön, s a gyerekekről szóló himnikus részlet idézheti Krúdy örömet lánya születésekor. Valóban ezt tükrözi a regény, ha nagyon áttételesen is. Natália kapja meg tehát az Asszony-ságok díját. S a tél-hó képsorok őt fogják körül legtisztábban.

De Margit is megkapja a díjat. Életét a hóval kapcsolatos szavak színe-zik.

A tizenhárom részből álló regényben szógyakoriságban az események háttérében a tél áll. A regény szerkezete és a tél-motívum közötti kapcsolat a következő: a kulcsfogalomnak csak a főhősök életének csúcspontján van döntő szerepe. Akkor viszont igen meghatározó. Élet születéséhez és halál beálltához biztosítja a háttérét.

Az I—IX. fejezet egymásba indázó történetek, fantázia-mesék egybefonódása. A regényidőt az első fejezetben a *téli éjszaka* (341) szintagma jelzi. A kulcsfogalom szavai előfordulnak, de csak szórványosan; nem jellemzően. A X. fejezetben Margit élete válságba kerül. Meditációi egy téli képben jelennek meg: „Odakünn bőségesen omlott a hó utcai gázlámpások körül, egy-egy konflis . . . *hóember* kocsisával, *behavazott fedelével* és valószínűleg boldogtalan utasával úgy vergődött tova, mint egy küzdelmes hajó” (431). A hasonlat előkészíti Margit öngyilkosságát (akár Esztena Az útitársban, kiugrik az ablakon: „fedetlen vállal kihajolt a *hideg téli éjszakába*” (432). „Margit az ablak deszkájára ugrott, ingben, *hófehéren* . . . szállt, mint *egy fehér lepke* . . . Arra a helyre esett, ahol földkupac volt *hóval befödve* a minap kivágott fa helyén. Nyekkent, nyögött, feljajdult, előbb lába, majd feje koppant a *fagyos földön* . . .” (433).

Bábát hoznak. Négyet is! Margit korai magzatot szült az esés következtében.

A XIII. fejezetben a hóhullás Palaczkai halálát készíti elő. „*Havazni* kezdett . . . de Palaczkai még nem akart indulni. A *havazás* süvöltve jött, mint madársereg. A *hópelyhek* gyorsan belepték a háztetőket, az ártatlanság színébe kezdett öltözni a város, mintha mától kezdve következne az új és kedves világ, az érzelmes élet, amelyből Palaczkainak íme el kell menni . . . mert megérkezik a *tél* a városra, hangfogó dunyhával. Milyen szép lesz itt minden. A nők kis muszkasapkáján a *hópehely*. A *hó* ropogása a gyalogjárón . . .” (486). Palaczkai alkudozni kezd a halállal. „Hát jól van: meghal — de még ezt az *őszt*, ezt a *tél előtti hónapot* szeretné átélni (486). A *hó* vastagon belepte az utcát. A gyalogjáró oly szűzi *fehérségű* lett, mintha sohasem taposták volna bűnös lábak, Palaczkai a küszöbön guggolt, és kétségbeesetten nézte, hogyan folyik el a vére, el a *fehér havon*. És mind hangosabban jajgatott” (487). Beviszik a házba. Az asszony parancsot ad, seperje el a házmeister a véres havat a ház elől. „Natália egy másodpercig hallgatózva figyelt a *hóesésbe* . . .” (487). „Az ablakban, a pohárban hervadt rózsa állott, amelyet Natália hirtelen kidobott az utcára, a *hóba*. Mintha valamely titokzatos szertartást végezne” (487). Elkezdődnek a szülési fájdalmak Palaczkai haldoklása közben. A gyermek megszületik. Natália elnyeri az Asszonyságok díját, de meghal.

A Krúdyról szóló irodalom rendkívül sokrétű mind az irodalomtörténetben, mind a nyelvészetben (stilisztikában). Jelen írás csupán egyetlen részvizsgálatot végez. Az évszakok jelentésrétegei közül a tél és a vele kapcsolatos szavakat, amelyek talán valami kevés újat adnak hozzá a Krúdy-szókészlet eddigi vizsgálatához. Gazdag asszociációs köre jelenthet emlékeztést; értékörzést; álmot; tisztaságot; fiatalságot; életet; halált; öngyilkosságot; múltat — jelent és jövőndőt; varázslást; álmofejtést; babonákat.

A regényszerkezetben elfoglalt helye pedig kifejezhet környezetrajzot — küindulópontban; tájfestést vidéken — az események színterét; tájfestést Pesten; az események előkészítését — bánatra, boldogságra egyaránt; feszültségteremtést és feszültségoldást; az alakok belső vívódását; a cselekvések világának hátterét, az alakok külső és belső jellemzését.

Munkám befejezetlen. Szeretném továbbfolytatni ennek a Krúdy-szómotívumnak az elemzését. Több művének vizsgálata bizonyára finomítja, árnyalja az eddigi következtetéseket.

Igazolhattam volna állításaimat: A Szindbád-novellák (1911), A vörös postakocsi (1913), Hét bagoly (1922) c. művekkel is. Ezekben a télnek mind a regényidő, mind az alakváltozatok, jellemek esetében van szerepe. Kidolgozásra vár a tél évszak és a többi évszak előfordulási arányának összevetése is. A Guiraud-szerinti kulcsszófogalom a relatív gyakoriságra épít. Tudjuk, hogy a Krúdy-írásokban minden évszak kap funkciót. Bizonyára mindegyiknek a jelentésmezője lényeges mozzanatokot árulhat el

az író gondolatvilágáról, alkotómódszeréről, mégis a tél, s az ezzel kapcsolatba hozható szavak szemantikai többlete kiemelkedőbbnek látszik. Jobban elmozdul ebben az évszakokhoz fűződő hagyományos jelentés, mint a tavaszében, nyárében, őszeben. S ezért erősebb lesz a hatása egy-egy mű egészének a szervezésében, létrejöttében.

Helyenként József Attilára emlékeztető képsorok bukkannak fel. Csúpan egy részletre utalhatok itt a terjedelem miatt, a Nyár. c. vers „ördögszekéren jár / hord a szél” és a következő Krúdy-sorok összehasonlításával: „Egyikünknek az élete olyan járású, mint ördögszekér útja a kietlen mezőkön. Napközben kergeti a szél egyik határból a másikba” (Napraforgó 152). Az Ady—Juhász Gyula—Krúdy stílus hasonlóságaira a kutatók rámutattak. Érdeemes messzebbre is tekintenünk. A szimbolizmus, az impresszionizmus, a szecesszió vonásai mellett alakulóban van Krúdyban a magyar avantgárd, szürrealisztikus, illetve expresszionista jegyekben, mind a költői nyelvben, mind a művek szerkesztésében. Ezt a megállapítást azonban nem tehetjük ennyi adat birtokában általánossá. Dolgozatom azt mutatja, hogy van szerepe e kulcsfogalomnak a Krúdy-regényekben, jelentésének további vizsgálata esetleg újabb eredményeket hozhat: mennyiben előzte meg Krúdy ebben is kortársait.